

Ο λέων της Αραχαμίτας

Ελένη Κουρίνου Πίκουλα

The fragmentary lion statue walled in the facade of the primary school at the village Arachamita was found according to local tradition in the ravine Botsona near the village. It is made of grey limestone, and its preserved height of 70 cm indicates that it comes from the over-lifesize statue of a lion. The surface of the protome is badly weathered, and on the top of the animal's head it is almost disintegrated.

In spite of the bad condition of the surface certain features and iconographical details still visible can be used as chronological evidence and indicate a date around the end of the 5th century B.C.

The lion statue may very possibly be associated with the Mainalian settlement Peraitheis, recently identified with the territory of the village Arachamita. Although only mere conjectures can be made concerning its function, it seems probable that the lion statue was erected on a *polyandrion* rather than on an individual grave.

Στην πρόσοψη του ανενεργού σήμερα Δημοτικού Σχολείου του χωριού Αραχαμίτα,¹ αριστερά της εισόδου, ευρίσκεται εντοιχισμένο ένα τμήμα αγάλματος λέοντος, το οποίο σύμφωνα με την τοπική παράδοση βρέθηκε στην όχθη του πλησιόχωρου ρέματος της Μποτσόνας.²

Το γλυπτό, κατασκευασμένο από γκρίζο ασβεστόλιθο, τον γνωστό ως Ωλωνού-Πίνδου, είναι τοποθετημένο ελαφρώς λοξά στον τοίχο. (Εικ. 1) Το συνολικώς σωζόμενο – και ορατό έξω από την τοιχοδομία – ύψος του, που αντιστοιχεί στο ύψος του λαιμού με την κεφαλή του ζώου, ανέρχεται σε 70 εκ. και το πλάτος του στέρνου του σε 30 εκ., διαστάσεις που υποδηλώνουν ότι ανήκε σε άγαλμα μεγέθους μεγαλύτερου του φυσικού.

---

1. Το χωριό Αραχαμίτα της επαρχίας Μαντινείας του Νομού Αρκαδίας, ευρίσκεται λίγο βορειότερα από την Ασέα, δεξιά/βόρεια της Εθνικής οδού, που οδηγεί από την Τρίπολη στην Μεγαλόπολη. Το σχολείο, σύμφωνα με την κτητορική επιγραφή στην πρόσοψή του, ανεγέρθηκε με δαπάνη των αδελφών Βασ. Λυμπεροπούλου το έτος 1924.

2. Πίκουλας 1999, 104-5. Το γλυπτό υπέδειξε στον Γ.Α. Πίκουλα ο αγαπητός φίλος Μίμης Ρούσος, δάσκαλος από την Αραχαμίτα.

Λόγω του υλικού κατασκευής του, η γενική κατάσταση διατηρήσεως του γλυπτού δεν είναι καλή. Η επιφάνεια στο πρόσωπο του ζώου έχει υποστεί διάβρωση και στο επάνω μέρος της κεφαλής είναι σχεδόν αποσπασμένη. Επιπλέον, το δεξιό τμήμα του ρύγχους είναι αποκεκρωμένο, ενώ εκτεταμένες αποκρούσεις υπάρχουν υψηλότερα, στο δεξιό τμήμα της κεφαλής, όπως επίσης στη δεξιά πλευρά του λαιμού.³ (Εικ. 2)

Παρά τη διάβρωση και τις φθορές της επιφανείας του γλυπτού, είναι ευκρινή ορισμένα χαρακτηριστικά καθώς και μερικές ενδιαφέρουσες λεπτομέρειες της αποδόσεως της μορφής. Η προτομή συνολικώς χαρακτηρίζεται από ανστηρότητα και βαρύτητα. Στην πρόσθια όψη κυριαρχεί η υπαγωγή της μορφής σε ενιαίο, σχεδόν παραλληλόγραμμο, περίγραμμα. (Εικ. 3) Το πρόσωπο του λέοντος είναι στραμμένο κατευθείαν εμπρός και είναι σχετικώς ευρύ. Οι οφθαλμικές κοιλότητες είναι αρκετά βαθιές, εντύπωση που επιτείνεται από τα τονισμένα ζυγωματικά. Στην αριστερή πλευρά του ρύγχους διακρίνεται ευκρινώς το άκρο των χειλιών, αποδιδόμενο επιτηδευμένα και κατά τρόπο που φανερώνει ότι ο λέων δεν παριστανόταν με το στόμα τελείως ανοικτό, αλλά μάλλον επεδείκνυε, βρυχώμενος απειλητικά, τα δόντια του. (Εικ. 4) Η χαίτη αποτελείται από μακρικούς φλογόσχημους βοστρύχους, που καλύπτουν – όπως φαίνεται από την καλύτερα σωζόμενη αριστερή πλευρά – τον λαιμό του λέοντος σε ακτινωτή, γύρω από το πρόσωπο, διάταξη. Τα αυτιά του ζώου δεν διακρίνονται.

Παρά την αποσπασματικότητα του γλυπτού και τον εντοιχισμό του σε λοξή θέση, είναι σχεδόν βέβαιον, όπως φανερώνει το ύψος του στέρνου του ζώου, η ορθή γωνία, που σχηματίζει το κάτω σαγόني του με την πρόσθια επιφάνεια του λαιμού, και, τέλος, η κλίση της πίσω/επάνω επιφανείας του λαιμού, ότι ο λέων παριστανόταν σε οκλάζουσα στάση, δηλαδή καθιστός στα οπίσθια σκέλη του, στηριζόμενος στα τεντωμένα πρόσθια και με την κεφαλή κατενώπιον. Πρόκειται για χαρακτηριστικό τύπο απεικονίσεως των λεόντων κατά την αρχαϊκή εποχή στην ηπειρωτική και τη νησιωτική Ελλάδα, που απαντά σποραδικά και κατά τους κλασσικούς και ελληνοιστικούς χρόνους,⁴ όταν κυριαρχούν άλλοι τύποι, που επιβάλλονται κυρίως με την παραγωγή της Αττικής.⁵ Στον συγκεκριμένο εικονογραφικό τύπο απεικονίζονται, για παράδειγ-

3. Λιγότερη φθορά παρουσιάζει η αριστερή πλευρά, γεγονός που πιθανώς να οφείλεται σε μικρότερη έκθεσή της σε διαβρωτικούς παράγοντες.

4. Κατά τον Vermeule (1972, 51) ο συγκεκριμένος τύπος επιχωριάζει κατά την περίοδο 450-300 π.Χ. στην Βοιωτία, στην Βόρεια Ελλάδα και στα νησιά του Αιγαίου, ενώ μόνον ένας λέων του συγκεκριμένου τύπου, χρονολογούμενος περί το 340 π.Χ., αποδίδεται στην Αττική.

5. Για τους αττικούς λέοντες ως επιτύμβια μνημεία κατά τον 4ο αι. π.Χ. βλ. Vedder 1985, 78-97, 115-9.

μα, ο λέων της Δημητσάνας (περί τα τέλη του 6ου αι. π.Χ.),⁶ ο λέων των Κυθήρων (περί το 520 π.Χ.),⁷ ο λέων της Κομοτηνής (περί το 510 π.Χ.),⁸ οι λέοντες της Δήλου (περί το 500-490 π.Χ.),⁹ εκείνοι των Θεσπιών (του τελευταίου τέταρτου του 5ου αι. π.Χ. και του 4ου αι. π.Χ.),¹⁰ ο λέων στην Βενετία από τον Πειραιά (του δεύτερου μισού του 4ου αι. π.Χ.),¹¹ ο λέων των Θηβών (379-338 π.Χ.),¹² ο λέων της Αμφιπόλεως (μέσα του 4ου αι. π.Χ.),¹³ ο λέων της Χαιρώνιας (338 π.Χ.),¹⁴ οι λέοντες από τη Λάρισα και τη Νικόπολη (τελευταίο τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.)¹⁵ και, εκτός του ελλαδικού χώρου, ο λέων στα Εκβάτανα (4ος αι. π.Χ.).¹⁶

Η χρονολόγηση του λέοντος της Αραχαμίτας, εξαιτίας της αποσπασματικότητας και της κακής καταστάσεως διατηρήσεως του αγάλματος, αναγκαστικά στηρίζεται στα ελάχιστα σωζόμενα εικονογραφικά στοιχεία, τα οποία διακρίνονται στο γλυπτό.¹⁷ Πρόκειται για την απόδοση της χαίτης και των λεπτομερειών του προσώπου του ζώου, και την απόδοση συνολικώς του σωζόμενου τμήματος της μορφής.

Η χαίτη του λέοντος αποτελείται από μακρούς φλογόσχημους βοστρύχους. Αποδίδονται με χαμηλό ανάγλυφο και καλύπτουν σε ακτινωτή διάταξη, με τακτική επαλληλία, τον λαιμό του ζώου ξεκινώντας περιμετρικά από το

6. Κουρίνου Πίκουλα 1990. Kokkorou-Alewtras 1993, 97 σημ. 53.

7. Kokkorou-Alewtras 1993, 93 σημ. 17, 97 κε. Για τη χρονολόγηση, Κοκκορού-Αλευρά 1997, 597. Ο ίδιος εικονογραφικός τύπος, του οκλάζοντος λέοντος με την κεφαλή κατενώπιον, απαντά επίσης σε αρχαϊκά χάλκινα ειδώλια λεόντων του λακωνικού εργαστηρίου, πρβλ. Gabelmann 1965, 71-3, 116 αρ. 68, πίν. 12.1-3 και 13.3. Herfort-Koch 1986, 63-4, 122: K 163 με παράλληλα, πίν. 22.6.

8. Kokkorou-Alewtras 1993, 98-9. Κοκκορού-Αλευρά 1997.

9. Kokkorou-Alewtras 1993, 91-101, με την παλαιότερη βιβλιογραφία.

10. Κεραμόπουλος 1911, 163, εικ. 2, 3, 4. de Ridder 1922, 253-5 αρ. 68, 255 αρ. 70. Για τη χρονολόγηση των λεόντων από τις Θεσπιές και διαφόρων βουωτικών λεόντων βλ. Vermeule και von Kersburg 1968, 99-101.

11. Broneer 1941, 40-1. Giglioli 1952, 5-7.

12. Κουμανούδης 1966, 145-6.

13. Roger 1939, 4-42. Broneer 1941. Οι Vermeule και von Kersburg (1968, 100) χρονολογούν το λέοντα της Αμφιπόλεως στο 340-330 π.Χ. Επίσης Mertens-Horn 1986, 51.

14. Körte 1878, 385-6. Willemsen 1959, 52. Οι Vermeule και von Kersburg (1968, 100) χρονολογούν το λέοντα της Χαιρώνιας στο 334 π.Χ., ενώ η Knigge (1976, 170-1) στο 316 π.Χ. Η Mertens-Horn (1986, 51-5) προτιμά τη χρονολόγησή του στο 338-335 π.Χ.

15. Willemsen 1959, 69.

16. Για τη σύνδεση του μνημείου με το κενοτάφιο του Ηφαιστίωνος, που πέθανε το 324 π.Χ. βλ. Luschey 1968, και Mertens-Horn 1986, 51.

17. Η διαχρονική παρουσία και η γεωγραφική διασπορά της συγκεκριμένης παραλλαγής του τύπου του οκλάζοντος λέοντος, αποτρέπει την αξιολόγηση της στάσεως, στην οποία αποδίδεται το ζώο, ως βαρύνοντος χρονολογικού κριτηρίου.

πρόσωπο, δίχως να ξεφεύγουν από το περίγραμμα της μορφής. Παρόμοια διάταξη στην απόδοση της χαίτης απαντά ήδη σε αρχαϊκά αγάλματα λεόντων, όπως, για παράδειγμα, στον λέοντα από την Περαχώρα στη Βοστώνη (570-550 π.Χ.),¹⁸ σε άγαλμα λέοντος από τον Κεραμεικό,¹⁹ στο λέοντα της Σικυώνας (550 π.Χ.),²⁰ στο ζεύγος των λεόντων από το Λουτράκι στην Κοπεγχάγη (540-530 π.Χ.),²¹ στον λέοντα της Δημητσάνας²² καθώς και σε αρχαϊκά χάλκινα ειδώλια λεόντων του κορινθιακού κυρίως εργαστηρίου.²³ Στο λέοντα της Αραχαμίτας όμως, οι βόστρυχοι αποδίδονται φυσιοκρατικότερα και σαφώς διαφοροποιούμενοι από τις μορφές, που απαντούν στην αρχαϊκή εικονογραφία: πλό επιμήρεις, λεπτοί και κυματιστοί. Παρεμφερής πραγμάτευση των βοστρυχών της χαίτης αναγνωρίζεται σε πρώιμα κλασικά αγάλματα λεόντων, όπως, για παράδειγμα, στον λέοντα της Νέας Υόρκης ή στους λέοντες από την Ξάνθο της Λυκίας, στο Λονδίνο.²⁴ Όμως, ως προς το συγκεκριμένο εικονογραφικό στοιχείο, ο λέων της Αραχαμίτας ευρίσκεται πλησιέστερα στο ζεύγος των αττικών υστεροαρχαϊκών λεόντων από το Αρτεμίσιο της Δήλου,²⁵ τον λέοντα από τα Δίδυμα (δεύτερο μισό του 5ου αι. π.Χ.),²⁶ τον λέοντα από την Αλικαρνασσό (δεύτερο μισό του 5ου αι. π.Χ.),²⁷ έναν λέοντα των Θεσπιών (γύρω στα τέλη του 5ου αι. π.Χ.),²⁸ τον λέοντα του Μουσείου Φλωρεντίας (τελευταίο τέταρτο του 5ου αι. π.Χ.)²⁹ κ.ά.

Το πρόσωπο του λέοντος της Αραχαμίτας δεν προσφέρεται για παρατήρηση λεπτομερειών, εξαιτίας της διαβρώσεως της επιφανείας του γλυπτού και της μεγάλης αποκρούσεως στο ρύγχος. Είναι σαφές όμως ότι κυρίαρχο στοιχείο ήταν η αυστηρή και απειλητική συγχρόνως έκφραση του ζώου. Η διακοσμητική απόδοση του άκρου των χειλιών, που στον λέοντα της Αραχαμίτας

18. Museum of Fine Arts, Βοστώνη, αρ. ευρ. 97.289. Caskey 1925, 14-8. Payne 1931, 243-4, πίν. 50.7. Gabelmann 1965, 48-9, 113 αρ. 29, πίν. 5. Mertens-Horn 1986, 25, και 1988, 34-6. Kokkorou-Alewras 1993, 97 σημ. 53 με βιβλιογραφία.

19. Μουσείο Κεραμεικού 794. Kübler 1970, πίν. 132-3.

20. Μουσείο Σικυώνας 3578. Floren 1979, 39-42. Mertens-Horn 1988, 34-6.

21. Ny Carlsberg Glyptothek, Κοπεγχάγη, 1926 και 1927. Payne 1931, 243. Gabelmann 1965, 48-9, 115 αρ. 58, πίν. 8.1-2. Kokkorou-Alewras 1993, 97 σημ. 53 με βιβλιογραφία.

22. Κουρίνου Πίκουλα 1990. Kokkorou-Alewras 1993, 97 σημ. 53.

23. Βλ. ενδεικτικώς, Gabelmann, 1965, 115, αρ. 59, 61 α.

24. Mertens-Horn 1986, 6-15, πίν. 5.2, 6.1-2, 7.1-2, 8, 9. Kokkorou-Alewras 1993, 92, 99-100, πίν. 25, 3. Κοκκορού-Αλευρά 1997, 597, εικ. 9.

25. Μουσείον Δήλου: A4103-A4104. Gabelmann 1965, 122 αρ. 48, πίν. 29.1-2. Kokkorou-Alewras 1993, 100, πίν. 21.2. Ζαφειροπούλου 1999, 92-3, 257 αρ. 80-1.

26. Willemssen 1959, 46-7, 131, πίν. 45. Gabelmann 1965, 119 αρ. 115, πίν. 22.1-2.

27. Willemssen 1959, 46-7, 131, πίν. 44.

28. Willemssen 1959, 48, πίν. 45.

29. Mertens-Horn 1986, 16-7, πίν. 11.2-3.

σώζεται μόνον στην αριστερή πλευρά του ρύγχους, είναι εικονογραφικό στοιχείο που απαντά ήδη από τον 6ο αι. π.Χ σε λεοντοκεφαλές-υδρορρόες στην κυρίως Ελλάδα και στις αποικίες της Μεγάλης Ελλάδας,³⁰ καθώς και σε αγάλματα λεόντων, για να αποτελέσει κατόπιν ένα σταθερό στοιχείο στην εικονογραφία των συγκεκριμένων ζώων.³¹ Ο τονισμός των οστών, που κυριαρχεί στην απόδοση του προσώπου του λέοντος της Αραχαμίτας, διαπιστώνεται σε αγάλματα του 5ου αι., εξελίχθηκε όμως στην πλέον επιτηδευμένη και φυσιοκρατική έκφρασή του στους λέοντες του 4ου αι. π.Χ.

Από τις παραπάνω παρατηρήσεις είναι νομίζω σαφές ότι ελάχιστα είναι τα αξιοποιήσιμα για την χρονολόγηση του γλυπτού στοιχεία. Παρόλα αυτά, η συνύπαρξη, στον λέοντα της Αραχαμίτας, αρχαϊκών εικονογραφικών στοιχείων – όπως είναι η ακτινωτή διάταξη των βοστρύχων της χαιτίης – με στοιχεία, που απαντούν στον 5ο αι. π.Χ. και μάλιστα στο β' μισό του – όπως είναι ο λεπτός και σχετικά υψηλός λαιμός και η πραγμάτευση των βοστρύχων της χαιτίης – καθιστά πιθανότατη την χρονολόγηση του έργου περί τα τέλη του 5ου αι. π.Χ.: συνεκτιμώμενη μάλιστα με το χώρο ευρέσεως του γλυπτού και το υλικό κατασκευής του, οδηγεί στην υπόθεση ότι πρόκειται για έργο ενός τοπικού, αρκαδικού, εργαστηρίου.

Ιδιαίτερος ενδιαφέρον είναι το ζήτημα της αρχικής προελεύσεως του αγάλματος και, συνεπώς, του χαρακτήρος του.

Στην περιοχή του χωριού Αραχαμίτα – και συγκεκριμένα στη θέση Αγία Σωτείρα - Αγία Παρασκευή - Κουκουναριές – ταυτίστηκαν το 1999 από τον Γ. Πίκουλα οι *Περαιθείς*, οικισμός του έθνους των Μαιναλίων, μαρτυρούμενος μόνον από τον Πausanias.³² Ο Πίκουλας χαρακτήρισε δύο άλλες οικιστικές θέσεις της ίδιας περιοχής ως παραρτήματα του κυρίως οικισμού σημειώνοντας ότι τα άφθονα όστρακα μαρτυρούν την παρουσία του οικιστικού κέντρου από την αρχαϊκή έως και την κλασική εποχή· επιπλέον, ταύτισε το ρέμα της Μποτσόνας, δηλαδή τη θέση ευρέσεως του λέοντος της Αραχαμίτας, με τον αναφερόμενο από τον Πausanias, σε άμεσο γεωγραφικό συσχετισμό με τους Περαιθείς, *χειμάρρουν Έλαφον*.³³ Συνεπώς, η θέση ευρέσεως του αγάλματος φαίνεται ότι περιλαμβάνεται στο πλέγμα των αποδιομένων στους Περαιθείς θέσεων.³⁴

30. Willemsen 1959. Mertens-Horn 1986.

31. Ενδεικτικώς Willemsen 1959, πίν. 44, 45, 52, 58-9.

32. Πaus. 8.36.7. Πίκουλας 1999, 104-5, 129-30.

33. Πίκουλας 1999, 129.

34. Εφόσον υπάρχει δυναμικό οικιστικό κέντρο στην άμεση περιοχή ευρέσεως του αγάλματος, δεν νομίζω, με τα υπάρχοντα στοιχεία, ότι πρέπει να συσχετισθεί με άλλα σημαντικότερα, αλλά ασφαλώς πιά απομακρυσμένα οικιστικά κέντρα, όπως είναι για παράδειγμα η Ασέα.

Όσον αφορά στον χαρακτήρα του αγάλματος, μόνον υποθέσεις είναι δυνατόν να γίνουν, αφού δεν είναι γνωστός ο ακριβής τόπος ευρέσεώς του. Το πλέον πιθανόν είναι, ότι ο λέων αποτελούσε το επιτάφιο σήμα κάποιου εξέχοντος ή το σήμα ενός πολυάνδριου, κατά πρακτική γνωστή ήδη από τον 6ο αι. π.Χ. Στις προαναφερόμενες κατηγορίες καταλέγονται, για παράδειγμα, οι λέοντες των Κυθήρων, της Δημητσάνας, και της Κομοτηνής, ο λέων των Θεσπιών, που εσήμαινε το πολυάνδριο των πεσόντων στο Δήλιον το 424 π.Χ., ο λέων της Αμφιπόλεως των μέσων του 4ου αι. π.Χ., ή εκείνος της Χαιρώνειας του 338 π.Χ. κά.³⁵ Μεταξύ των δύο πιθανολογουμένων και ευλογοφανών ερμηνειών κλίνω υπέρ της δεύτερης, δεδομένου μάλιστα του μεγάλου μεγέθους του αγάλματος. Εάν η υπόθεσή μου είναι σωστή, τότε η ίδρυσή του ίσως να συνδέεται με κάποια, πολύ σημαντική για την περιοχή, μάχη. Η απόλυτη σιωπή της αρχαίας γραμματείας για τους Περαιθείς, με μόνη εξαίρεση τη λακωνική αναφορά του Πausανίου, προφανώς είναι το κύριο κώλυμα για την τεκμηρίωση του παραπάνω συσχετισμού. Όμως το γεγονός ότι οι Περαιθείς ανήκαν στο έθνος των Μαιναλίων, η προσπάθεια χειραγωγήσεως του οποίου, κατά το δεύτερο μισό του 5ου αι. π.Χ., ώθησε τους Τεγεάτες, με συμπαρατασσομένους τους Μαιναλίους, σε οξύτατες συγκρούσεις με τους Μαντινείς, με αποκορύφωση την μάχη της Μαντινείας το 418 π.Χ.,³⁶ δημιουργεί ευμενείς προϋποθέσεις για διατύπωση υποθέσεων.³⁷

Ελένη Κουρίνου Πίκουλα
Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο
Τοσίτσα 1
GR – 106 82 Αθήνα
Greece.

35. Κατά την μαρτυρία του Ηροδότου (8.225) στον τάφο του πεσόντος στις Θερμοπύλες βασιλέως της Σπάρτης Λεωνίδα είχε ιδρυθεί λίθινο άγαλμα λέοντος.

36. Οι Τεγεάτες συμπαράταχθηκαν με τους Μαιναλίους και ανέκοψαν, συνεπικουρούμενοι από τους Λακεδαιμονίους, επιτυχώς τις επεκτατικές προσπάθειες των Μαντινέων. Για το θέμα, Πίκουλας 1990, 477-8.

37. Ιδιαίτερος δελεαστική, αλλά εξίσου αναπόδεικτη, είναι επίσης η σύνδεση του γλυπτού της Αραχαμίτας με τον σπουδαίο, γνωστό από έργα του στο ιερό της Ολυμπίας (Πaus. 5.27.7, 6.6.3) μαινάλιο γλύπτη Νικόδαμο, η δράση του οποίου τοποθετείται κατά το τελευταίο τέταρτο του 5ου και το πρώτο τέταρτο του 4ου αι. π.Χ. Tziforoulos 1991, 101-4, 131-3.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Broneer, O. 1941. *The Lion Monument at Amphipolis*. Cambridge Mass.
- Caskey, D. 1925. *Museum of Fine Arts, Boston. Catalogue of Greek and Roman Sculpture*. Cambridge Mass.
- Floren, J. 1979. "Zur archaischen Plastik von Sikyon." *Boreas* 2: 37-42. Münster.
- Gabelmann, H. 1965. *Studien zum frühgriechischen Löwenbild*. Berlin.
- Giglioli, G.Q. 1952. "I leoni dell'Arsenale di Venezia." *ArchCl* 4: 1-9.
- Herfort-Koch, M. 1986. "Archaische Bronzeplastik Lakoniens." *Boreas Beih.* 4. Münster.
- Κεραμόπουλος, Α. 1911. "Ανασκαφή θεσπικού πολυανδρίου τοῦ 424 π.Χ." *ΠΑΕ*: 153-63.
- Knigge, U. 1976. "Zum Löwen von Kantzas." *AM* 91: 167-73.
- Kokkorou-Alewras, G. 1993. "Die Entstehungszeit der Naxischen Delos-Löwen und anderer Tierskulpturen der Archaik." *AntK* 36: 91-102.
- Κοκκορού-Αλευρά, Γ. 1997. "Το λιοντάρι αρ. 274 του Αρχαιολογικού Μουσείου Κομοτηνής." Στο *Αρχαία Θράκη. Πρακτικά 2ου Διεθνούς Συμποσίου Θρακικών Σπουδών*, τόμ. 2: 591-603. Κομοτηνή.
- Körte, G. 1878. "Die antiken Sculpturen aus Boeotien." *AM* 3: 301-422.
- Κουμανούδης, Σ.Ν. 1966. "Επιγραφαί ανέκδοτοι και παρατηρήσεις εις εκδεδομένας." *ΑΔ* 21, Μελέται: 134-50.
- Κουρίνου Πίκουλα, Ε. 1990. "Ο λέων της Δημητσάνας." Στα *Πρακτικά Β' Τοπικού Συνεδρίου Αρχαδικών Σπουδών. Πελοποννησιακά*, Παράρτημα 17: 529-33. Αθήνα.
- Kübler, K. 1970. *Die Nekropole des späten 8. bis frühen 6. Jahrhunderts. Kerameikos VI.2*. Berlin.
- Luschey, H. 1968. "Der Löwe von Ekbatana." *AMIran* NF 1: 115-22, πίν. 45-50 L.
- Mertens-Horn, M. 1986. "Studien zu griechischen Löwenbildern." *RM* 93: 1-61.
- Mertens-Horn, M. 1988. *Die Löwenkopf-Wasserspeier des griechischen Westens im 6. und 5. Jahrhundert v. Chr. in Vergleich mit den Löwen des griechischen Mutterlandes*. *RM Erg.* H. 28. Mainz.
- Payne, H. 1931. *Necrocorinthia*. Oxford.
- Πίκουλας, Γ. 1990. "Μαινάλιοι και Παρθάσιοι. Πολιτική χειραγώγηση και χειραφέτηση." Στα *Πρακτικά Β' Τοπικού Συνεδρίου Αρχαδικών Σπουδών. Πελοποννησιακά*, Παράρτημα 17: 474-80. Αθήνα. (Και στο *Αρχαδία. Συλλογή μελετών*: 279-87. Αθήνα 2002.)
- Πίκουλας, Γ. 1999. "Ο άνω ροῦς τοῦ Έλισσόντος: ὀδικό δίκτυο καὶ οἰκιστικό πλέγμα". *Ήρος* 13: 97-131. (Και στο *Αρχαδία. Συλλογή μελετών*: 367-413. Αθήνα 2002.)
- de Ridder, A. 1922. "Fouilles de Thespiés et de l'hieron des Muses de l'Hélicon. Monuments figurés." *BCH* 46: 217-306.
- Roger, G. 1939. "Le monument au lion d'Amphipolis." *BCH* 63: 4-42.
- Tzifopoulos, I.Z. 1991. *Pausanias as a στηλοσκόπας. An Epigraphical Commentary of Pausanias' Ηλιακών A and B*. Ph.D. diss. The Ohio State University.
- Vedder, U. 1985. *Untersuchungen zur plastischen Ausstattung attischer Grabanlagen des 4. Jhs. v. Chr.* Frankfurt a.M.
- Vermeule, C. 1972. "Greek Funerary Animals, 450-300 B.C." *AJA* 76: 49-59.

- Vermeule, C., και P. von Kersburg. 1968. "Lions, Attic and Related." Appendix στο C. Vermeule, 1968. "The Basel Dog: A Vindication." *AJA* 72: 95-101.
- Willemssen, F. 1959. *Die Löwenkopf-Wasserspeier vom Dach des Zeustempels. OIForsch* 4. Berlin.
- Ζαφειροπούλου, Φ. 1999. *Δήλος. Μαρτυρίες από τα μουσειακά εκθέματα*. Αθήνα.

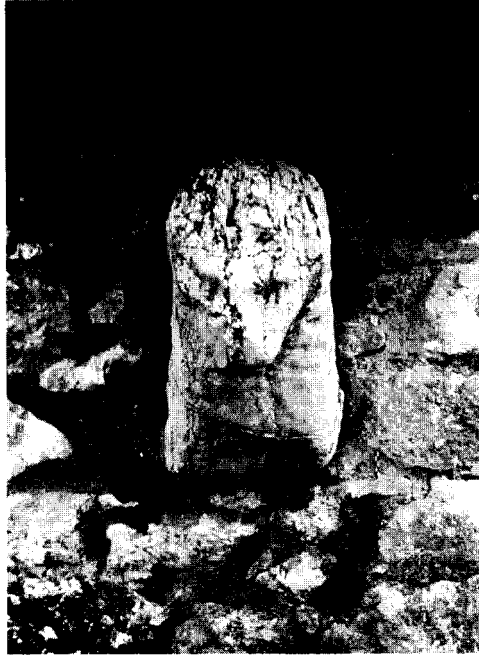

Εικ. 1. Ο λέων της Αραχαμίτας. (Φωτογρ.: Γ.Α. Πίκουλας.)

Εικ. 2. Ο λέων της Αραχαμίτας, δεξιά πλευρά. (Φωτογρ.: Γ.Α. Πίκουλας)

Εικ. 3. Ο λέων της Αραγαμίτας, προ-
σθία όψη. (Φωτογορ.: Γ.Α. Πίκουλας)

Εικ. 4. Ο λέων της Αραγαμίτας, αριστε-
ρή πλευρά. (Φωτογορ.: Γ.Α. Πίκουλας)

Clay Figurines from Lousoi: Some Thoughts on Local Production

The Ear is Shaky*

Veronika Mitsopoulos-Leon

The excavations at the sanctuary of Artemis at Lousoi have brought to light a number of Geometric and archaic clay statuettes representing different types and styles, some handmade, others mouldmade. Some of the statuettes can be compared with and attributed to the Corinthian repertoire. Others coincide with known types from various Peloponnesian centers. But there are some types for which it seems difficult to find parallels. Certain characteristic details lead to the hypothesis that they may have been locally produced.

In this paper some statuettes are presented and the details leading to this conclusion are discussed. In addition to this, further indications for local production in Hellenistic times are added.

Recent publications inform us about the location, functioning and size of terracotta workshops.¹ Usually there is a rule about what indicates local terracotta production: a great number of statuettes, eventually of the same type, or a variety of types; moulds, kiln wasters etc. A safe proof of ceramic production are basins for the preparation of clay and kilns (for pottery and/or figurines). The ideal situation would be to discover figurines lying in or near the kiln, but

---

* I am grateful to Mrs. E. Matzek for correcting my English text. The photographs Figs. 2-5 are made by Dr. K.-V. v. Eickstedt, the topographical map Fig. 1 by Prof. F. Glaser and Dr. G. Ladstätter.

1. Uhlenbrock 1990; Cuomo di Caprio 1992; Barra Bagnasco 1996a, 1996b, 1997; Muller 2000. Workshops were either large-scale installations, situated in the centres of towns favoured by water, consisting of basins for washing, kilns, places for storage etc.; or they were small installations, often based on family organization, working e.g. near a sanctuary, to cover the demand of the visitors. They could also be situated in a house, where moulds were copied and the firing was done in the potter's workshop.